

Inclusive education and universal design: two concepts – one essence

Shakhnoza TOKHTIYAROVA¹

Tashkent State Pedagogical University

ARTICLE INFO

Article history:

Received July 2024
Received in revised form
15 August 2024
Accepted 25 August 2024
Available online
15 September 2024

Keywords:

inclusive education,
universal design,
integration,
children with special needs,
humanistic pedagogy,
flexible learning
environment,
equal opportunities,
individualized approaches.

ABSTRACT

The article explores the close relationship between inclusive education and universal design. Inclusive education emphasizes the integration of children with disabilities into mainstream schools and providing individualized approaches tailored to their needs. Universal design seeks to create a flexible learning environment accommodating all students, including those with special needs. Both concepts are rooted in a humanistic pedagogical paradigm, aiming to improve educational effectiveness and ensure equal opportunities for all.

2181-1415/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol5-iss8/S-pp196-201>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Inklyuziv ta'lim va universal dizayn: ikki tushuncha – yaqin mohiyat

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

inklyuziv ta'lim,
universal dizayn,
integratsiya,
maxsus ehtiyojli bolalar,
gumanistik pedagogika,
moslashuvchan o'quv
muhiti,
teng imkoniyatlar,
individual yondashuvlar.

Maqolada inklyuziv ta'lim va universal dizayn tushunchalarining yaqinligi muhokama qilinadi. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarni ommaviy maktablarga integratsiya qilish va ular uchun individual yondashuvlar yaratishni nazarda tutadi. Universal dizayn esa ta'lim muhitini hamma uchun, jumladan imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun ham qulay va moslashuvchan qilishga qaratilgan. Bu ikkala tushuncha insonparvar pedagogika paradigmasi asosida ta'limning samaradorligini oshirish va teng imkoniyatlar yaratish maqsadida birlashadi.

¹ Doctoral Student, Faculty of Special Pedagogy and Inclusive Education, Tashkent State Pedagogical University.

Инклюзивное образование и универсальный дизайн: два понятия – единая суть

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

инклюзивное образование, универсальный дизайн, интеграция, дети с особыми потребностями, гуманистическая педагогика, гибкая образовательная среда, равные возможности, индивидуальные подходы.

В статье рассматриваются взаимосвязи понятий инклюзивного образования и универсального дизайна. Инклюзивное образование предполагает интеграцию детей с ограниченными возможностями в общеобразовательные школы и создание для них индивидуальных подходов. Универсальный дизайн направлен на создание гибкой образовательной среды, удобной для всех учеников, включая детей с особыми потребностями. Оба этих понятия опираются на принципы гуманистической педагогики и направлены на повышение эффективности обучения и создание равных возможностей для всех.

Inklyuziv ta'limning rivojlanishi va maxsus ta'lim muassasalariga integratsiyalangan bolalar sonining ortishi dunyo ta'lim va ilmiy maydonida zaruriy tashkiliy-pedagogik sharoitlarni yaratish va loyihalash bo'yicha keng ko'lamli ishlar bilan birga kelmoqda. Maxsus ta'lim ehtiyojlari to'g'risidagi tasavvurlar asosida integratsiya qilingan turli xil patologiyalarga ega bolalar uchun moslashtirilgan ommaviy maktab ichida individual yondashuv va maxsus ta'lim tamoyillari rivojlanmoqda.

Moslashtirilgan o'quv muhitini yaratish bo'yicha ishlar respublikamizda va xorijiy pedagogika hamda ta'limda olib borilmoqda. Shu bilan birga, muammoning keng qamroviligi va inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha xalqaro tendensiyalarni inobatga olib, xalqaro tajriba almashish, boshqa mamlakatlarda bajarilgan nazariy va amaliy ishlar bilan tanishish va ularni boshqa an'analar bilan bog'lash muhimdir. Turli xil nazariy va amaliy jihatlarini bilish inklyuziv ta'limta'lim modelini samarali loyihalashga va shu bilan birga, maxsus ko'makka muhtoj bolalar huquqlarini integratsiyaga va ommaviy maktabda o'qitish huquqini amalga oshirishga yordam beradi. Turli mamlakatlarda maxsus yaratilgan yoki inklyuziya uchun moslashtirilgan barcha pedagogik texnologiyalar insonparvar pedagogika paradigmasiga asoslanadi. Birgalikda o'qitishning metodik ta'minoti asosida o'quvchilar imkoniyatlarining farqlanishi – “normal rivojlanish” va patologik og'ishlar bilan – va turli xil bolalarning maxsus ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun individual yondashuvlar yotadi.

Inklyuziv ta'limni ta'minlash uchun xorijda ishlab chiqilgan va asosan ingliz tilidagi pedagogik adabiyotlarda taqdim etilgan amaliy texnologiyalardan biri bu o'qitish uchun universal dizayndir. Universal dizayn tushunchasi inklyuziv ta'lim metodologiyasi bilan to'liq mos keladi. Universal dizayn texnologiyasi ommaviy sinfda o'qitish jarayoniga mo'ljallangan, ammo ayni paytda imkoniyatlari cheklangan bolalarga mo'ljallangan va ularning maxsus ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun qo'llaniladi. Universal dizayn texnologiyasi o'qitishda qo'llaniladi, bu esa o'qitish jarayonining ichki moslashuvchanligiga asoslanadi va shu bilan uni imkoniyatlari cheklangan bolalarning o'quv sifati va ta'lim talablari uchun moslashtirishga imkon beradi.

Ta'lim universal dizayni (TUD) — bu barcha o'quvchilar, shu jumladan imkoniyati cheklanganlar uchun ta'lim muhitini moslashuvchan qilishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Uning maqsadi – o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga

olgan holda ta'limni qulay va hamma uchun teng darajada qabul qilish mumkin bo'lishini ta'minlashdir.

TUD uch asosiy tamoyilga asoslanadi. Birinchisi, o'quv ma'lumotlarini turli modalliklarda taqdim etishdir. Bu usul o'quvchilarga turli xil vositalar (vizual, eshitish, taktil) orqali ma'lumot olish imkonini beradi. Masalan, vizual materiallar orqali ko'rish qobiliyati yaxshi bo'lgan o'quvchilar osonroq o'zlashtirishi mumkin, eshitish materiallari esa eshitish orqali yaxshiroq tushunadigan bolalarga yordam beradi.

Ikkinchi tamoyil – bilimlarni namoyish etishning turli usullari. Har bir o'quvchi o'z bilim va ko'nikmalarini turli shakllarda, masalan, yozma, og'zaki yoki elektron formatda ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu tamoyil har bir bolaning o'qitish jarayonidagi yutuqlarini yanada aniqroq baholashga yordam beradi.

Uchinchi tamoyil esa o'quvchilarning qiziqishini va motivatsiyasini oshirishga yo'naltirilgan. Moslashuvchan o'qitish yondashuvlari har bir o'quvchini rag'batlantirish, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va o'quv jarayoniga qiziqishlarini oshirish uchun mo'ljallangan.

TUD ta'lim tizimining barcha darajalarida qo'llaniladi va o'quvchilarning turli imkoniyatlarini hisobga olgan holda moslashuvchan o'qitish muhiti yaratadi. Bu yondashuv o'quv jarayonini insonparvarroq qiladi va har bir o'quvchiga muvaffaqiyatga erishish uchun teng imkoniyatlar beradi. Shu sababli, TUD bugungi kunda inklyuziv ta'lim amaliyotining ajralmas qismi hisoblanadi.

TUDning mazmuni shundan iboratki, u imkoniyati cheklangan va cheklanmagan o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratishga intiladi. Bu, ayniqsa, inklyuziv ta'limda muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'quv jarayonini har bir o'quvchining ehtiyojiga moslashtirishni osonlashtiradi. Shu sababli TUD pedagogik jarayonni yanada insonparvar va o'zaro teng huquqli qiladi.

Ta'lim Universal Dizayni (TUD) 1990-yillarda AQShda rivojlana boshlagan konsepsiyadir. Uning asoslari arxitektura va dizayndagi universal dizayn g'oyalariga tayanadi, ya'ni binolar va jamoat joylari barcha odamlarga, jumladan nogironlarga ham qulay bo'lishi kerakligi haqidagi tushuncha. Ta'lim sohasida bu g'oya kengaytirilgan va barcha o'quvchilar, shu jumladan imkoniyati cheklanganlar uchun moslashuvchan o'qitish muhitini yaratish zarurati tug'ilgan.

TUD konsepsiyasi Boston universitetida joylashgan CAST (Center for Applied Special Technology) tashkiloti tomonidan keng joriy etilgan. Ular turli xil o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash va o'qitish jarayonida moslashuvchan yondashuvlarni taklif qilishdi. TUD ta'limning uch asosiy tamoyiliga asoslanadi: ma'lumotni taqdim etishning turli xil usullari, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini ko'rsatishning turli xil shakllari va o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish uchun moslashuvchan yondashuvlar.

2004-yilda AQShda "Nogironlar ta'limi to'g'risidagi qonun"ga (IDEA) kiritilgan o'zgartirishlar TUD tamoyillarini davlat maktablarida kengroq qo'llashga yordam berdi. Bugungi kunda TUD butun dunyoda inklyuziv ta'lim amaliyotining muhim qismi hisoblanadi, u barcha o'quvchilarga teng ta'lim imkoniyatlari yaratishga qaratilgan.

Pedagogik adabiyotlarda universal dizayn uchun amaliy sohalar va yo'nalishlar nomlangan, ularga amal qilib, inklyuziv o'quv muhitini yaratish mumkin. Universal dizayn doirasida o'quv ma'lumotlarini berish uchun turli xil manbalar va turli xil yondashuvlar mavjud; o'quv harakatlarini tashkil qilishda o'quvchilarning individual uslubiga mos keladigan manbalar va usullarga asoslanadi, ular tanlash imkoniyatini beradi va eng yuqori

(mutlaq va nisbiy muvaffaqiyatda) natijalarga olib keladi; va o'quv topshiriqlarini bajarishning turli usullari mavjud, ulardan har bir imkoniyati cheklangan bola o'ziga qulay bo'lganini tanlaydi va o'zining eng kuchli tomonlariga asoslanadi.

Ba'zi xorijiy mutaxassislarning moslashtirilgan pedagogik texnologiyalar bo'yicha ta'kidlashicha, universal dizayn ilgari ommaviy maktabda mavjud bo'lgan an'anaviy metodikalarga nisbatan afzalliklarga ega. Shunday qilib, universal dizayn yordamida yaratilgan o'quv muhitida, psixik-jismoniy cheklovlarga ega o'quvchilar butun o'qish vaqtini ommaviy sinfda o'tkazishlari mumkin, ammo shu bilan birga, ularga moslashtirilgan ta'lim olishadi.

O'qitish uchun universal dizaynni pedagogik texnologiya sifatida tavsiflashda, ta'lim jarayonini moslashtirish va individuallashtirish imkoniyatiga ega bo'lgan ba'zi mualliflar imkoniyati cheklangan bolalar uchun o'qitish usullarining aniq misollarini keltiradilar. Masalan, imkoniyati cheklangan o'quvchilarga dastur materiallari turli modallikka ega bo'lishi mumkin (vizual, audio, taktil); aniq bir o'quvchi o'quv ma'lumotlarini qaysi modallikda olishini uning psixik-jismoniy xususiyatlari va eng rivojlangan sezgi organlariga bog'liq bo'ladi. Shuningdek, o'quvchilar o'qitish topshiriqlarini qanday shaklda (yozma, og'zaki, elektron shaklda, insho shaklida va boshqalar) bajarish va topshirish erkinligini tanlashadi. O'qitish uchun universal dizaynning muhim va asosiy xususiyati uning yuqori sifatli ta'limga yo'naltirilganligidir: imkoniyati cheklangan o'quvchilarning ommaviy maktabda integratsiyasi davomida ular yuqori akademik darajaga erishishlari va o'quv fanlarida muvaffaqiyat qozonishlari mumkin.

2014-yilda YUNISEF homiyligida yangi turdagi ta'lim muhiti tashkil etishga bag'ishlangan "Maktabga kirish va ta'lim muhiti - universal dizayn uchun o'qitish" nomli material ishlab chiqildi. Ushbu materialda universal dizaynning asosiy xususiyatlari yig'ilgan va ushbu pedagogik texnologiyani inklyuziv ta'limda qo'llash bo'yicha ko'rsatmalar berilgan. O'qitish uchun universal dizayn har bir imkoniyati cheklangan o'quvchining ta'lim ehtiyojlarini qondirishga, ochiq va "to'siqlarsiz" o'quv muhitini yaratishga va barcha bolalar uchun, ularning akademik bilimlari va umumiy rivojlanishiga nisbatan yuqori talablarni kiritishga asoslangan. Universal dizaynni o'qitishda joriy etish orqali umumiy ta'lim tizimida ilgari mavjud bo'lgan o'quv to'siqlari bartaraf etiladi va shu bilan birga ommaviy maktab inklyuziv ta'lim modeli bo'ladi.

Hujjatda "Maktabga kirish va ta'lim muhiti - universal dizayn uchun o'qitish" to'rt soha va yo'nalishlar ko'rsatilgan, ular orqali o'quv jarayonini moslashtirilgan shaklga keltirish mumkin. Bu sohalar quyidagilardir: har bir o'quvchining ta'lim ehtiyojlariga e'tibor berish, darsni turli xil uslublar va moslashuvchan yondashuvlar bilan rejalashtirish, har bir bolani qo'llab-quvvatlash (ayniqsa, o'ziga ishonch sezmaganda), o'quvchilarning darsdagi faolligini rag'batlantirish va eng muvaffaqiyatli bo'lgan va yuqori akademik natijalarni ko'rsatayotgan sohalarni bilish va qo'llab-quvvatlash.

Universal dizayn imkoniyati cheklangan bolalarning o'qish faoliyatiga ta'sirini kamaytirishga imkon beradi. Rasmiy ko'rsatmalardan kelib chiqib, bu ijobiy ta'sir o'quvchilarga turli modallikdagi ma'lumotlar taklif qilinishi orqali amalga oshiriladi (o'quvchilar o'zlarining psixik-jismoniy xususiyatlariga mos keladigan modallik bilan ishlaydi). Shuningdek, o'qitish universal dizayn doirasida turli o'qitish ma'lumotlarini turli usullar va turli hajmlarda taqdim etish orqali amalga oshiriladi (masalan, kichik qismlarga bo'linish). Bu turli xil patologik holatlarda diqqatni va ish qobiliyatini yaxshilashga xizmat qiladi. O'qitish usullari xilma-xilligi bilan bir qatorda, universal dizaynda o'qitish

topshiriqlarini bajarish uchun turli xil shakllar ko'zda tutilgan. Xususan, hujjatda qayd etilganidek, bu topshiriqlar Brayl alifbosida, elektron shaklda, kalkulyator yoki lug'at yordamida yechiladigan vazifalar bo'lishi mumkin, agar bu bilimlarni tekshirishga to'sqinlik qilmasa.

“Ta'lim muhiti va universal dizayn uchun o'qitish” nomli hujjatda imkoniyati cheklangan bolalar uchun o'qitishni moslashtirish uchun zarur bo'lgan sohalar ko'rsatilgan: bolalar o'quv ma'lumotlarini olishlari uchun ko'plab usullar umumlashtirilgan, o'quvchilarning olingan bilimlarni namoyish qilishning turli xil usullari va o'quv jarayoniga o'quvchilarni jalb qilishning ko'plab usullari berilgan.

Universal dizayn bo'yicha ta'limning amaliyotga tatbiq etilishiga kelsak, bu jarayon o'qituvchilarni majburiy malaka oshirish, qo'shimcha texnik va moliyaviy resurslar, malakali mutaxassislarni jalb qilish, shuningdek, ushbu jarayonni muvofiqlashtiruvchi maktab ma'muriyatining ishtirokini talab qiladi. Universal dizayn bo'yicha ta'limning turli xil resurslari asosida imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilgan o'quv muhiti tashkil etiladi, bu sog'lom bolalarga mo'ljallangan muhitdan farq qiladi, ammo ommaviy maktab ichida bo'ladi.

Shunday qilib, universal dizaynni ta'limda samarali va istiqbolli texnologiya deb atash mumkin. Maktabdagi inklyuziya va universal dizaynning asosiy qoidalari ularning metodologik yaqinligini va shuning uchun bitta pedagogik paradigmaning bir qismiga tegishli ekanligini ko'rsatadi. Inklyuziv ta'lim modeli va universal dizaynning asosida imkoniyati cheklangan bolalarni ta'limga individual yondashuv va maxsus ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Bu bilan ikki tavsiflangan pedagogik fenomenlar pedagogika va ta'limning insonparvarlik paradigmasiga tegishli va bu bilan jismoniy va psixik cheklovlarga ega bolalar uchun ommaviy maktabga keng kirish imkonini beradi. Shunday qilib, universal dizaynni ta'limda imkoniyati cheklangan bolalar uchun ommaviy maktabga erkin kirish va umumiy ta'lim tizimida o'qitish huquqini amalga oshiruvchi samarali amaliy texnologiyalardan biri deb hisoblash mumkin, shu bilan birga, unda maxsus moslashtirilgan o'quv muhitini yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, 1978.
2. Tomlinson, C. A. *The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners*. ASCD, 2014.
3. Meyer, A., Rose, D. H., & Gordon, D. *Universal Design for Learning: Theory and Practice*. CAST Professional Publishing, 2014.
4. Florian, L. (Ed.). *The Sage Handbook of Special Education*. Sage Publications, 2013.
5. Slee, R. *The Irregular School: Exclusion, Schooling, and Inclusive Education*. Routledge, 2011.
6. Mitchell, D. *What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies*. Routledge, 2014.
7. Ainscow, M., & Booth, T. *The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE), 2002.
8. Armstrong, T. *Neurodiversity in the Classroom: Strength-Based Strategies to Help Students with Special Needs Succeed in School and Life*. ASCD, 2012.

9. Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Schalock, R. L., & Thompson, J. R. Handbook of Positive Psychology in Intellectual and Developmental Disabilities. Springer, 2017.
10. Farrell, M. The Effective Teacher's Guide to Sensory and Physical Impairments: Sensory, Orthopedic, and Other Physical and Medical Conditions. Routledge, 2008.